

Den københavnske tømmerstrejke 1794

Af Jens Chr. Manniche

»Misfornøjelsen var stor, mængden af de misfornøjede ikke altid den sædeligste; dog har rygtet, opbragt over ingen voldsomhed at finde, ikke kunnet fortælle, end ikke vovet at digte den mindste uskikkelighed om de misfornøjede. Ikke en rude er sønderslagen, ikke en eneste fredelig anfaldet. Vel er uordener forefaldet; men disse skriver sig ikke fra de misfornøjede, men fra den ørkesløse pøbel, som altid render med, hvor noget er på færde uden at kunne gøre sig selv tydeligt regnskab for sine bevæggrunde . . .«

Således vurderes i Månedsskriftet *Iris*, sept. 1794¹, de uroligheder, der havde fundet sted i København i begyndelsen af august 1794 med anledning i en arbejdsnedlæggelse blandt de københavnske tømmerer, citatets »misfornøjede«. Tømmerstrejken er ikke et ukendt eller ubehandlet problem. Mange kender vel de næsten samtidige stik af pastor Rørbyes formanings-tale til svendene og af disses arrestation. I litteraturen er arbejdsnedlæggelsen udførligt beskrevet af C. Nyrop i »Københavns Tømmerlav« (1887), hvis skildring har dannet grundlag for stort set alle senere behandlinger af emnet.

Det er ikke hensigten nok en gang at gentage Nyrops i det hele dækkende beskrivelse af begivenhedsforløbet. Formålet er dels at registrere *reaktioner på konflikten* i tilgængeligt materiale af offentlig og privat karakter, dels – og det er hovedsigtet – fortrinsvis på grundlag af det samtidige retsmateriale at belyse nogle forhold omkring *de strejkende tømmerer*. Den 5. aug. blev 202 svende arresteret på Tømmerkroen i Adelgade – da havde konflikten været en uge – og ført til Kastellet, hvor der blev optaget forhør over dem. De gav her oplysning om alder, fødested, civilstand, bopæl og i visse tilfælde om, hvor længe de havde opholdt sig i byen. Tillige svarede de på et spørgsmål, om de ville vende tilbage til arbejdet². Dette materiale kan bl. a. anvendes til at sige noget om,

1. S. 262, moderniseret retskrivning som ved alle senere citater.

2. Materialet til denne del af undersøgelsen er Københavns Politirets protokoller, 1794. 1. prot. no. 2, s. 165ff, 2. prot. no. 2, s. 267ff, 3. prot. no. 2, s. 524ff (LA for Sjælland).

hvem det var, der strejkede, og dermed kan man muligvis sige lidt mere om baggrunden for arbejdsnedlæggelsen, end det tidligere er sket. Undersøgelsens sidste del vil rette sig mod at søge at klarlægge *deltagelsen i de optøjer*, der forekom i København i forbindelse med strejken. – Et referat af begivenhedsforløbet vil dog være nødvendigt ³.

Strejken

Den 30. juli 1794 nedlagde en stor del af tømrersvendene i København deres arbejde, og den følgende dag fulgte flertallet af de resterende efter ⁴. Den direkte anledning til strejken var, at to tyske svende af tømrermester Hallander var nægtet tilladelse til at forlade hans tjeneste, som de ønskede. De var derefter af politiretten, da de fastholdt deres krav, blevet idømt 6 dages fængsel og pålagt at vende tilbage til deres arbejde derefter.

Denne sag synes så forholdsvis beskeden, at man vel må tænke sig andre og mere fundamentale bevæggrunde for svendene til derpå næsten totalt at forlade arbejdspladserne. I en række skrivelser de følgende dage til forskellige myndigheder fra svendene spiller da også et krav om en dagløn på 2 mk. 8 sk. en betydelig rolle ved siden af ønsket om at få kammeraterne løsladt.

Der havde i den sidste månedstid inden arbejdsnedlæggelsen fundet en vis bevægelse sted blandt tømrersvendene i København, og der havde i forbindelse hermed fundet en række mer eller mindre hemmelige møder sted mellem svendene ⁵. 9. juli havde de indgivet et andragende til magistraten om lønforhøjelse. Man krævede, at daglønnen blev »2 mk. 8 sk., som er lige med murerne, da vi nu ikke får mere end 2 mk. og dermed er det os umuligt til tæring med videre at udkomme« ⁶.

Fra svendenes side må denne ansøgning sikkert opfattes som et forsøg på at få fastslået en fast dagløn, eventuelt en bestemt minimumsløn, i stedet for det eksisterende system. Hvad dette gik ud på, fremgår af en erklæring fra tømrermestrenes oldermænd af 30. juli, der er et svar på sven-

3. Der henvises generelt til Nyrop (1887), s. 162ff.

4. Jfr. Politiretten i København (1794). Dokumenter under 1. protokol. Sagen mod tømrersvendene. Rapport no. 1. – Tømrermester Zimmers indberetning af 4. aug., hvoraf det fremgår, at 16 af hans svende forlod arbejdet den 30. juli, 14 den 31. juli og 1 har arbejdet af og til. Jfr. også Politirapport sag 453/2483, 1794, nr. 8.

5. Jfr. afhøringer i Politiretten, 2. prot. no. 1, s. 168 (31. juli, sagen mod oldgesellen og flere andre tømrersvende).

6. Kommissionsakterne, RA. Da. Kanc. F 84 b, nr. 9. Cit. også Nyrop, s. 164.

denes ansøgning ⁷. Heri hævdes det, at ikke alle af de over 400 svende er lige gode og flittige, og at det nuværende system, hvor mester og svende kommer overens om lønnen derfor er det bedste; mindstelønnen er for øjeblikket 2 mk. daglig, »til den ringeste efter duelighed«, men kan gå op til 2 mk. 12 s. En mester hævder, at daglønnen efter fortjeneste kan gå helt op til 3½ mk. ⁸.

Samtidig med at tømrersvendene nedlagde arbejdet, kom deres repræsentanter til politimesteren for at høre, om de havde lov til at forlade arbejdet, og hvorfor de to svende var anholdt. Herunder arresteredes oldgesellen, og ved senere forhandlinger arresteredes ligeledes den nyvalgte oldgesel og lavsbuddet, alle for at vægre sig ved at gå i arbejde, førend deres kammerater var løsladte. Den 1. august idømtes disse tre henholdsvis en pengebøde, 5 ugers og tre ugers forbedringshus ⁹.

Fra politimesterens side gjordes der i første omgang flere forsøg på at overtale svendene til at vende tilbage til arbejdet, men uden held ¹⁰. De havde forsamlet sig på Tømrerherberget i Adelgade, hvor der ifølge en rapport var omtrent 300 til stede. Størstedelen spadserede ude i haven, nogle opholdt sig med »englespil« og andre med øldrikkeri såvel i haven som i stuen. De fastholdt først at ville gå i arbejde efter de fængsledes løsladelse. »Ingen af de tilstedeværende svende«, hedder det i rapporten, »kunne skønnes at være beskænkede; men de, der talte, talte med al sædelighed; såvidt vi kunne skønne var en del svende, som gerne ville gå på arbejde, men befrygtede at have ulejlighed af de andre svende derfor« ¹¹.

I de følgende dage udfoldede myndighederne flere bestræbelser på at få svendene tilbage til arbejdet, således opsøgte generalprokurøren, Chr. Colbjørnsen, dem. Men dommene over Hallanders folk og over svendenes tillidsmænd, ligesom de henholdende svar, der blev givet på kravet om lønforhøjelse, bidrog kun til at fastlåse svendene i deres vægring. Disse henvendte sig på deres side bl. a. til kongen i en skrivelse af 2. august, hvori de gentog deres ønske om lønforhøjelse og samtidig erklærede, at selv om de »i disse dage (er) blevet anset for en slags rebeller«, så havde de dog »aldrig . . . tænkt eller nogensinde (kunnet) komme i vores tanke at være opsætsige i nogen måde, da vi er under en

7. RA, DK F 84 b, no. 9.

8. Ibid. Hallanders svar.

9. Politiretten, Domsprot. over sager ved 2. prot. 1794–96. Dom no. 290, s. 214ff. – jvf. Nyrop, s. 166f.

10. Se politirapporter no. 4, 7, 9. Politiretten, 1794, sag no. 453/2483.

11. No. 7, fra 30.7.

mild og nådig regering«¹². Alt dette førte dog ikke til noget. Da svendene efter søndagen ikke vendte tilbage til arbejdet mandag den 4., og da de heller ikke imødekom en ordre om at give møde i politiretten for at påhøre en advarsel om ufortøvet at gå i arbejde, men fastholdt, at kravet om lønforhøjelse skulle imødekommes før dette skete, besluttedes det at gribe ind med magt ¹³.

Den 5. august om eftermiddagen arresteredes da med militærets hjælp alle de tømrrersvende, der på dette tidspunkt var til stede i Tømrrerherberget, i alt 202. De bragtes til Kastellet og forhørtes her. På spørgsmålet om de straks ville gå i arbejde igen og forblive der, idet de truedes med en endnu strengere straf, hvis de ikke overholdt et éngang givet løfte derom, svarede ialt 78 med større eller mindre tøven ja, mens 124 holdt fast ved deres strejke. Disse sidste blev derefter dømt, for de 122's vedkommende 4 måneders fængsel, én fik 6 måneder og én, der ganske nylig var kommet til byen, blev frikendt ¹⁴. Nogle dage efter besluttede dog kronprinsen – i øvrigt mod kancelliets mening – at landsforvise alle i sagen dømte, i stedet for at lade dem afsone dommene. De sejledes derpå til Nordtyskland ¹⁵.

Både fra tømrrermestrenes og fra svendenes side gjordes der bestræbelser på at få de domfældte benådet. I en skrivelse til Danske Kancelli fra tømrrermestrene af 7. august dels renoncerede de »i nærværende tilfælde og for nærværende tid« i den ret, de havde til at beholde svendene i deres arbejde til Mortensdag, hvis nogen nu ville rejse, dels bad de om nåde for de arresterede og dømte svende. Mestrene argumenterede med, at der mellem svendene »vist (var) mange . . . som ikke af egen drift har forbrudt sig, foruden at . . . de, som frivilligt har forbrudt mest, har handlet af uvidenhed og misforstand« ¹⁶. Der kan næppe være tvivl om, at mestrene, når de således opgav det krav, efter hvilket Hallanders to svende var blevet dømt, og bad om almindelig amnesti, har næret frygt dels naturligvis for mangel på arbejdskraft, dels for at roen på arbejdspladserne ikke umiddelbart var genoprettet. De siger da også selv, at de gør denne erklæring om svendenes rejsemuligheder »i hensigt til at få orden og rolighed igen«. Kancelliet imødekom straks det ene af ønskerne og udstedte 8. august en bekendtgørelse, der gav fremmede svende

12. RA, DK F 84 b, nr. 3.

13. Politiretten, Dokumenter under 1. prt. Kopi af Danske Kancellis skrivelse til politiretten. Politiretten, 3. prot. no. 2, s. 521ff.

14. K r i n g e l b a c h; jfr. Minerva, juli 1794, s. 261. Domsafsigelserne er indført i Kbh.s politiret, domprot. ved 3. prot. nr. 2, 1794–98, s. 179–183.

15. Jfr. N y r o p, s. 170.

16. RA, DK F 84 b, nr. 5.

i alle lav lov til at rejse bort, hvis de ønskede det, blot at det skete inden 3 dage. Benådning af de dømte blev der dog foreløbig ikke tale om.

Også svendene gjorde sig anstrengelser for at få de deporterede kammerater tilbage, og de støttedes heri af svendene i en række andre lav, hvoraf flere i den påfølgende store arbejdsnedlæggelse gjorde det til en af de betingelser, de ønskede opfyldt, for at gå i arbejde igen¹⁷.

Anstrengelserne bar delvis frugt. Den 20. august besluttede statsrådet, at de af de bortsendte tømmersvende, der var indfødte eller her bosatte, kunne vende tilbage, men altså ikke de løse, fremmede svende¹⁸. Det understreger den almindelige mening, at det var de tyske svende, der var hovedmændene i uroen. For tømmerstrejkens vedkommende kan dette betragtes som afslutningen. Men strejken fik i dagene efter den 6. august, som allerede antydte, en udløber, der fik nok så omfattende konsekvenser for lavsvæsenet som sådan (hvilket vi i øvrigt ikke skal komme ind på her).

Tømmersvendenes domfældelse og deportation fulgtes af en omfattende arbejdsnedlæggelse i en række lav, og det de største, således at langt den overvejende del af de københavnske håndværkssvende nu var i strejke, og der blev som allerede set fremsat krav om løsladelse af de dømte¹⁹. I denne situation, hvor der samtidig fandt en række opløb og uroligheder sted i byen, greb regeringen, vel klog af skade, til et andet middel end det, man havde bragt i anvendelse over for de strejkende tømmersvende en uge tidligere. Mandag den 11. – igen vel efter at det var konstateret, at søndagen ikke havde fået gemytterne til at falde til ro – nedsattes en kommission. Den fik til opgave dels at undersøge det passerede og få svendene til at gå i arbejde igen, dels at stille forslag til forbedring af lavsindretningerne, hvis det skønnedes hensigtsmæssigt²⁰.

Kommissionen begyndte sit arbejde næste dag, og det lykkedes den hurtigt at overtale svendene til at genoptage arbejdet. Til gengæld lovede den dem at undersøge deres klager mod mestrene og eventuelt sørge for forbedringer af deres kår, således f. eks. at overveje muligheden for, at en svend kunne nedsætte sig som frimester uden at have aflagt

17. RA, DK F 84 b, nr. 4, 6, 7, 10.

18. RA, DK F 84 b, nr. 32. Hovedparten af dem kom hjem i begyndelsen af september. Kbh.s Tømmerlavs Kopibog 1712–99, s. 380f.

19. En beskrivelse og vurdering af strejken, f. eks. H e n r y B r u u n, s. 21ff. – Af kommissionens trykte protokol (= RA, DK F 84 a) fremgår det, at en række mindre lav har holdt sig uden for konflikten, mens til gengæld bl. a. de store bygningshåndværkerlav deltager. Sml. med tallene for antallet af svende i Københavnske lav i 1794 i T h a a r u p: *Belovede tillæg*, overfor s. 60.

20. RA, DK F 84 b, nr. 1. Kommissoriet er trykt i de fleste samtidige aviser.

mesterprøve²¹. Kommissionens arbejde endte senere i lavsforordningen af 21. marts 1800, men det er en anden historie²².

Den offentlige holdning

Hvordan forholdt den artikulerede offentlighed sig til disse begivenheder? Det var jo afgjort en sag med politisk sprængstof i, i revolutionstider som disse. Betragtedes strejken »som begyndelsen til en revolution«, hvor man »allerede i ånden (så) hovederne rulle på Kgs. Nytorv og blodet flyde i rendestenen«, som Anne Riising drastisk har ment²³? Givet er det, at begivenhederne vakte stor opsigt. Omkring en snes flyveskrifter udkom i tilknytning hertil, og i samtidens righoldige tidsskriftlitteratur samt i aviserne mærkes dønningerne. Begivenhederne blev refererede og kommenterede, således at man også uden for København har kunnet være ganske velinformeret om situationen, omend først forholdsvis sent.

Aviserne

En undersøgelse af de danske avisers behandling af arbejdsnedlæggelsen blandt de københavnske tømrersvende giver ganske vist ikke mange holdepunkter for en analyse af den offentlige menings holdning til begivenhederne²⁴. Tre af de undersøgte aviser indeholder overhovedet intet, der antyder, at der er foregået noget særligt i København i begyndelsen af august. Det hænger i nogen grad sammen med disse blades karakter. Et (*Die dänische Fama*) indeholder udelukkende udenlandske nyheder; et (*Flensburgisches Wochenblatt für Jedermann*) er nærmest af tidsskriftkarakter uden nyheder, og et (*Ribe Stifts Ugeblad*) har – bortset fra det udenlandske stof – udpræget lokal karakter, hvor indenlandske nyheder uden for stiftet tilsyneladende er uden interesse.

I de københavnske aviser kan man finde de forskellige officielle bekendtgørelser, der udstedtes i forbindelse med urolighederne, og annoncer for de udkomne flyveskrifter, men nogle egentlige referater – eller »reportager« om man vil – er der ikke. Det er, som om det er uden interesse at bringe meddelelser om lokale begivenheder, måske fordi det jo nu engang var noget, alle kendte til. Men også i samtiden følte dette dog

21. Om forhandlingerne, se Tr. prot.

22. Se f. eks. Henry Bruun og Anne Riising.

23. Op. cit., s. 118.

24. I undersøgelsen er indgået samtlige danske og slesvig-holstenske aviser, der iflg. *Fortegnelse over danske aviser 1647–1967* udkom i 1794, i alt 14 (jfr. litt. fort.).

som en mangel. I *Månedsskriftet Iris* fra september 1794 harcellerer den forfatter, der beretter om tømmerstrejken over, at det kun er ubetydeligheder, der aftrykkes i aviserne som nyheder, og han mener, at de burde ofre plads på at fortælle om opløb, som det nys stedfundne, også for at hindre rygtedannelser. Som forholdene er, hedder det, har man »nu eengang vænnet os til at hente underretninger om det som sker iblandt os, af Altonaer Mercur, og Hamburger Correspondent«²⁵. *Kjøbenhavns Adresse-Contoirs Efterretninger* indeholder dog nogle notitser, som man nærmest kan kalde læserbreve, der har tilknytning til den aktuelle situation: dels en polemik omkring tømmermester Hallanders optræden, dels et indlæg i flyveskriftpolemikken²⁶.

Man skal til provinsaviserne for at få nogen idé om, hvad der er foregået. Senere skal vi dog se, at tidsskrifterne gav ganske god besked om situationen, men de var netop også beregnet for et større publikum end blot det københavnske. De fleste aviser er dog i grunden ikke særligt oplysende. De har nok meddelelser af den ene eller anden art om begivenhederne, i begyndelsen mest rygter, senere referater og meddelelser, der først og fremmest bygger på de officielle bekendtgørelser og nogle af pamfletterne, men egentlige »reportager« savnes de fleste steder. Kun sjældent tages der stilling til spørgsmål som, hvem der var skyld i optøjerne, hvem der deltog i opløbene osv. Holdningen er generelt, hvad man kan kalde regeringstro. De fleste nøjes som nævnt med at referere de forskellige bekendtgørelser og tager i øvrigt ikke i udpræget grad stilling, og da slet ikke for svendene. Der er mange unøjagtigheder i efterretningerne, men en del berigtiges dog mere eller mindre i senere meddelelser.

Dertil kommer, at nyhederne når temmelig sent frem. Den første antydning i provinsaviserne er i *Fabers fyenske Aviser* fra 8. august, der viderebringer en efterretning, dateret København den 29. juli, hvori tømmervendenes arbejdsnedlæggelse fremtræder som »en ubetydelig alarm«, der er overstået. Notitsen er jo for så vidt bemærkelsesværdig, som den – hvis den i øvrigt er korrekt dateret – vel må hentyde til sagerne omkring Hallanders svende. Men i avisens næste udgave, den 11. august, fremgår det, at det må have været alvorligere, idet nogle kongelige resolutioner af 6. og 8. august refereres²⁷. Generelt kan det siges, at avislæserne først efter midten af august er nogenlunde informeret om begivenhederne. Enkelte aviser skiller sig ud ved at synes bedre underrettet end an-

25. S. 258ff.

26. Nr. 196 (8.8.), 199 (11.8.), 200 (12.8.).

27. Om de dømte svende og lønspørgsmålet og om retten til bortrejse.

dre. Det gælder således den allerede nævnte *Altonaer Mercurius*, der forholdsvis tidligt, den 14. august, i en efterretning fra København af 9. august kan give en ret detaljeret og korrekt fremstilling²⁸.

Interessantest af aviserne er dog *Den Viborger Samler*, der først sent giver sine læsere besked, men da i særdeles fyldig form. Den 1. september indeholder bladet over mere end 6 sider et »Brev fra en ven i København til en ven i Jylland«, hvori der indgående berettes om »den lille uro, der har været i lavene«. Den ukendte forfatter synes velinformeret med faktiske oplysninger og forskellige interessante, men næppe efterprøvelige rygter, og lægger dertil ingenlunde skjul på sin opfattelse af begivenhedsforløbet.

For ham at se er det »den de tyske svende medfødte bisselyst«, der har sat det hele i gang, idet det er grunden til, at nogle svende ville rejse. Da de nu blev sendt i forbedringshuset, »vågnede mange forskellige interesser«. Der nævnes svendenes lønkrav, men især lægger forfatteren megen vægt på at forklare baggrunden for pøbeloptøjerne i forbindelse med strejken, som især vendtes mod stadens politimester: hans effektivitet havde gjort ham upopulær blandt handlende såvel som gavtyve. I øvrigt har der efter forfatterens opfattelse ikke været tale om misfornøjelse med regeringen, om oprør eller om plan til oprør, men blot om forskellige interesser, der »kom i bevægelse«. Om svendene, som han ellers er ganske ironisk overfor, siger han, »at de førte sig meget anstændige op«. Hans kritik retter sig især mod magistratens manglende indsats og mod det københavnske borgerskabs deltagelse i optøjerne, men det hele er holdt i en let sarkastisk tone, som nærmest giver indtryk af, at der har været tale om en storm i et glas vand.

Konkluderende må det nok siges, at de danske aviser ikke gjorde meget ud af nyhedsformidlingen. Man har taget de nyheder, der var at få, men næppe selv gjort noget særligt for at indhente dem, f. eks. i form af en fast korrespondent i hovedstaden. Hvordan de er nået frem til de forskellige aviser er ikke let at sige. De offentlige bekendtgørelser kunne der naturligvis bygges på. De kunne eventuelt refereres eller gengives, som de var, men derudover har de fleste formentlig klaret sig med mere eller mindre tilfældige korrespondancer fra København. De var ofte ikke særligt velinformede og viderebragte smårygter af den ene eller den anden art. Få var så heldige som i denne situation *Den Viborger Samler* at få et helt brev med en sammenhængende vurderende fremstilling af et begivenhedsforløb. Søgte man den form for nyhedsformidling, måtte

28. Det har ikke været muligt at undersøge denne avis fuldstændigt, da manglede numre mangler i Statens Avissamling.

man normalt ty til den righoldige tidsskriftlitteratur og dermed tillige tage den ulempe – som også i tilfældet med Viborg-avisen – at få nyheden med op til en måneds forsinkelse.

Dette havde dog også i dette tilfælde den naturlige årsag, at månedsskrifterne naturligvis først kunne omtale begivenhederne, der fandt sted ved månedsskiftet, i septembernummeret.

Tidsskrifter og flyveskrifter

Tidsskrifterne blomstrede i de sidste årtier af det 18. århundrede, mange dog kun ganske kortvarigt, i ly af trykkefriheden, »dette faste værn om vort borgervel og vor stolthed blandt Europas folk«, som det kaldes i *Månedskriftet Iris*²⁹. I perioden 1770–1800 dukkede således 116 blandede tidsskrifter frem, dertil kom så faglige tidsskrifter af enhver art³⁰. I kvalitetsmæssig henseende må der naturligvis være tale om en meget blandet landhandel. De følgende bemærkninger om tidsskriftpressens holdning til tømmerstrejken prætenderer ikke at være udtømmende. Kun nogle enkelte af de mere seriøse udgivelser er medtaget, mens spektret i politisk henseende er søgt dækket i bredest muligt omfang.

De danske tidsskrifters almindelige politiske holdning i 1790'erne kan bl. a. ses afspejlet i deres indstilling til den franske revolution. Skalaen går lige fra »terrorismens eget organ«³¹, *Politisk og fysisk Magasin*, og den Robespierrebegeistrede M. C. Bruuns *Samleren* i den ene ende til det stærkt antirevolutionære *Folkevennen*³² og det »reaktionære«, tysksprogede, i Hamburg af en dansk undersåt udgivne, *Politisches Journal* i den anden³³. Som mere moderate revolutionsbegeistrede kan man pege på K. L. Rahbeks to tidsskrifter, *Minerva* og *Den danske Tilskuer*, og som et moderat, men »alt andet end revolutionært sindet« blad fandtes det tidligere nævnte, af J. C. Tode grundlagte *Månedskriftet Iris*³⁴.

De to – man kunne kalde dem – venstrefløjsblade er enige i det synspunkt, at opløbet ikke var et foster af den franske revolution. I en omtale af et af flyveskrifterne tales der i *Politisk og fysisk Magasin* om tømmerstøvnenes rolige opførsel, og det hedder om deres arbejdsnedlæggelse, at »disse mennesker, såvel som alle andre har følelser af ære, når de tror enten sig selv eller deres laugsbrødre uværdig behandlet«³⁵. Men

29. Sept. 1794, s. 273.

30. Harald Jørgensen, s. 22.

31. Udtrykket Holms, (1888), s. 73.

32. Jfr. *ibid.* s. 75f.

33. *Ibid.* s. 4, 84.

34. *Ibid.* s. 107.

35. *Pol. og phys. Mag.* s. 242.

i øvrigt er både dette og M. C. Bruuns Samleren mere optaget af øvrighedens behandling af begivenhederne og kritiserer indgrebene mod sammenløbene ud fra den opfattelse, at der er tale om opløb og ikke oprør. Bruun udtrykker det i sin blomstrende stil således: »Hele verdens årbøger vidner, at aldrig nogensinde en nation viste så almen forbitelse selv over de tungeste byrder som over stolt og foragtfuld behandling af kåde despotiske drenge«³⁶. Der sigtes her muligvis til Københavns politimester, som Politisk og fysisk Magasin med bidende ironi og nærmest injurierende bemærkninger retter et hårdt udfald mod for hans forholdsregler, mens urolighederne stod på.

Af Rahbeks to tidsskrifter findes der i ugeskriftet Den danske Tilskuer kun nogle spredte bemærkninger, der harcellerer over kvinders deltagelse i opløbene, som karakteriseres med ordene, at »det hele var ingenting og blev ingenting«³⁷. Derimod giver månedsskriftet Minerva en grundig gennemgang af begivenhederne. Allerede i julinummeret, der er kommet lige i begyndelsen af august, omtales »det her i staden i anledning af de misfornøjede tømrersvende forefaldne opløb og regeringens kloge, sindige og bestemte forhold i den anledning«³⁸. Denne opfattelse af regeringens holdning er også fremtrædende i en 5 sider lang og udførlig beretning om arbejdsnedlæggelsen og dens følger i det næste nummer.

Det er dog først og fremmest nedsættelsen af lavskommissionen, der påkalder sig ros, bl. a. med henvisning til bondereformerne, selv om også regeringens anstalter mod opløbene bifaldes. Mens der på dette punkt altså ikke er enighed mellem Minerva og de to ovennævnte blade, ligger de på linie med hensyn til opfattelsen af, hvorvidt det passerede var et oprør af revolutionært tilsnit. Forfatteren i Minerva vil ikke undlade at anmærke, at »selv disse optrin på det uimodståeligste må overtyde Danmarks indvortes og udvortes fjender, at ingen oprørs, eller revolutions smitte har anstukket, eller under nuværende regering lettelig vil anstikke – jeg vil ikke engang sige Danmarks folk, men Danmarks almue«³⁹.

Det allerede citerede Iris ligger på linie med Minerva både i sin opfattelse af, at det skete ikke var noget særligt, og at opløbet ikke sigtede til oprør. Forfatteren omtaler i negative vendinger dem, der påstår, at »fransk oprørsånd begyndte frygteligt at spøge i det fredelige lykkelige Danmark«. Han ønsker at dæmpe rygtedannelser omkring hændelserne og er bemærkelsesværdig positiv over for svendenes faste, men »hel sindige

36. Samleren 1. årg., 2. bd., s. 84.

37. 1794, s. 482.

38. Juli, s. 136.

39. Aug., s. 259–64.

fremgangsmåde«⁴⁰. Der er også i denne skildring en yderst regeringstro holdning at finde, og megen kongerøgelse brændes af, især i forbindelse med omtalen af lavskommissionen.

Bevæger vi os yderligere ud på højrefløjen, genfindes i Politisches Journal den samme opfattelse af »vor vise regerings milde og samtidig eftertrykkelige forholdsregler«⁴¹, men bladet giver i øvrigt en ret afdæmpet skildring. Folkevennen omtaler ikke direkte det skete, men harcellerer i en artikel over misbrug af ord som nation og borgere, når det, der er tale om, er »det, som man i mindre oplyste dage kaldte pøbel, ryggesløs pøbel«⁴². Der kan næppe være tvivl om, at bemærkningen har sammenhæng med augustdagens opløb.

Sammenfattende kan det siges, at tidsskriftpressen i dens behandling af begivenhederne omkring tømmerstrejken uanset politisk farve i hvert fald stort set er enige om at slå koldt vand i blodet på dem, der har set det passerede som revolutionens spøgelse. Ligeledes er venstrefløj og moderate enige i at vende sig skarpt imod de antirevolutionæres forsøg på at udnytte situationen. Derimod afspejles bladenes generelle synspunkter i holdningen til øvrigheden og dens forskellige forholdsregler og i sammenhæng hermed til karakteren af opløbene: De »venstreorienterede« opfatter det, der skete i Københavns gader som opløb, ikke optøjer eller oprør, der netop kun forværredes ved myndighedernes indgriben. De moderate og konservative derimod betragter denne indgriben som det helt berettigede over for pøbeloptøjer. Og dertil kommer tillige en udtalt begejstring for nedsættelsen af lavskommissionen.

Også i de samtidige flyveskrifter kommer synspunkter fra det meste af det politiske spektrum til orde. Tidligt under konflikten begyndte pamfletsribenter at sende deres meninger på gaden. Allerede den 4. august kunne man i de københavnske aviser se annoncer for det første flyveskrift, og i de følgende dage blomstrede denne litteratur kraftigt op. Henimod en snes pamfletter så dagens lys, indeholdende indlæg både i den aktuelle tømmerstrejke, men hurtigt også om lavsvæsenet og andre beslægtede emner. Der kan næppe være tvivl om, at denne opblomstring også i visse tilfælde søgtes udnyttet for profittens skyld, idet gamle ting med kun svag tilknytning til begivenhederne og oversatte skrifter, der ligeledes kun perifert berørte forholdene, så dagens lys.

Myndighederne må have set med nogen skepsis på alt dette skrivi.

40. Sept. s. 263, 264, jfr. det indledende citat.

41. Aug. s. 910.

42. 29.8.94, s. 361.

I midten af måneden udstedtes der i 12 dage forbud mod, at der blev skrevet mere om sagen ⁴³.

Efter forbuddets ophævelse fremkom der nogle flere indlæg i denne offentlige diskussion, men sigtet i skrifterne havde forskubbet sig. I de tidligst udkomne pamfletter er der hovedsageligt tale om indlæg om strejken og opløbene i forbindelse hermed, men også lavsforhold berøres naturligt nok, når svendenes lønkrav og forholdet mellem mester og svend diskuteres. De senest udkomne skrifter bærer præg af at være kommet efter lavskommissionens nedsættelse, idet de først og fremmest er indlæg om lavsforholdene og debatten om lavenes ophævelse ⁴⁴.

Jeg skal ikke gå i detaljer med de synspunkter, der fremsættes i disse skrifter. De adskiller sig ikke fra dem, vi allerede har stiftet bekendtskab med i aviser og tidsskrifter, og der vil senere blive lejlighed til at komme ind på nogle af dem i forbindelse med en drøftelse af opløbene.

Det kunne have været af stor interesse, om flyveskrifternes betydning i den aktuelle situation havde kunnet kortlægges. I modsætning til hovedparten af tidsskrifterne kom de jo i selve situationen og har teoretisk set haft mulighed for at påvirke folk til bestemte holdninger og handlinger på en langt mere direkte måde. En virkelig indgående analyse af deres betydning ville imidlertid kræve kendskab til både oplagenes størrelse og udbredelse (dvs. hvem var disse skrifers publikum), og til de enkelte forfatteres identitet (alle er desværre udgivet anonymt, og kun i et par tilfælde er det på grund af senere retssager afsløret, hvem forfatteren var). Det er nok et problem, om det er muligt at få svar på disse spørgsmål, og det har i øvrigt ligget uden for dette arbejdes rammer at forsøge noget sådant.

Private meninger

Mens der således ikke rigtig var nogen dansk, der opfattede det passerede som noget særligt revolutionært eller farligt – og det uanset politisk holdning, så var der dog i hvert fald een iagttager af begivenhederne i København i disse augustdage, der så revolutionens spøgelse stikke hovedet frem. Det var den engelske minister, Hailes. I sine indberetninger til udenrigsministeriet i London ⁴⁵ gav han udtryk for sine bekymringer over udviklingen i Danmark, som han i ikke ringe omfang opfattede som resultat af franske agents tilstedeværelse i landet.

Allerede i en indberetning fra juni, i hvilken han har omtalt et mod

43. Pol. og phys. Mag. s. 250.

44. Udgivelsestidspunktet er skønnet efter annoncer for de enkelte skrifter i Adresseavisen, hvilket giver en i hvert fald relativ kronologi.

45. Public Record Office 736, FO 22. 20. Mikrofilm i RA.

den engelske konge rettet digt af P. A. Heiberg⁴⁶, taler han om »the rising spirit of rebellion and anarchy in this country«. Han mener endvidere, at det ville være til gavn for landet, om den engelske konge og hans allierede, især den russiske kejserinde, ville kræve de franske agenter fjernet, om fornødent under trussel om suspension af al handel med landet⁴⁷.

Den 2. august nævner Hailes, at der dagligt kommer franskmænd til staden, og at en eksplosion snart kan befrygtes, og han omtaler derefter kort tømmerens »tumult«. I de følgende indberetninger omtaler han indgående svendenes arbejdsnedlæggelse. Han synes tilbøjelig til at se en sammenhæng mellem disse uroligheder og begivenheder, der omtrent samtidig fandt sted andre steder i Centraleuropa, og citerer A. P. Bernstorff for at have sagt, at tolv af lederne fra en nylig stedfunden folkelig tumult i Prag er fundet blandt de uregerlige svende i København⁴⁸.

Men i øvrigt er han mest tilbøjelig til at give den danske regering skylden for de alvorlige begivenheder. Den har opmuntret nye og tøjlesløse folkelige meninger og ikke hindret de franske i »at bringe deres tøjlesløse synspunkter til udførelse«⁴⁹. I det hele taget er Hailes temmelig foruroliget over den danske regerings, som han har opfattet det, profranske sympatier, og kritisk over for de indrømmelser, der blev givet »de oprørske svende«⁵⁰.

Også i nogle danske breve kan man finde en vurdering af begivenhederne. Disse er yderligere interessante ved, at de har tilknytning til de højeste regeringskredse, og de vidner om, at man i de ansvarlige kredse har betragtet uroen med nogen bekymring, men dog bagefter har taget ret afslappet på det hele.

Det drejer sig om nogle breve til C. D. F. Reventlow dels fra A. P. Bernstorff, dels fra Carl Wendt⁵¹. I et brev af 5. september nævner Bernstorff til Reventlow kort, at »der var et øjeblik, hvor forholdene i København syntes temmelig betænkelige«, men i øvrigt er det mere forholdet til England, der optager ham⁵². Derimod går Carl Wendt mere i detaljer. Den 13. august skriver han til Reventlow, efter egen angivelse

46. Digtet »Vor Klub er dog er herlig Sag« var trykt i Den danske Tilskuer og skaffede Heiberg en retssag og en dom på halsen. H o l m. (1888), s. 149.

47. Brev 21.6.94.

48. 9. aug., jfr. 12. aug.

49. Ibid.

50. Se f. eks. 26.8., hvor Hailes taler om den fuldendte forståelse mellem den danske regering og de franske, som det altid har været hans opfattelse har eksisteret.

51. Rev. Pap., s. 39 og 118f.

52. S. 36.

på Bernstorffs foranledning, om urolighederne. Der var, beretter han, virkelig noget foruroligende i tumulterne. Man måtte tro, at de blev ledet underhånden, og at der lå mere vidtrækkende hensigter skjult bag. I denne forbindelse fortælles, at en person lørdag aften (den 9. august) afleverede et anonymt brev på Frederiksberg slot, hvor kronprinsen residerede, hvori det hævdedes, at garnison og borgerskab i København var i oprør og bl. a. på vej mod slottet. Det vakte naturligvis stor ståhej, men viste sig at være falsk alarm. Efter Wendts opfattelse var det sandsynligvis et trick for at få kronprinsen til at tage overlede forholdsregler, som senere kunne bruges imod ham. I brevet lægger Wendt skylden for udviklingen på styret i København. Overpræsidenten og politimesteren ville blive afskediget. Det er – synes hans mening at være – regeringens forholdsregler, der har genskabt roen i byen. Men hans vurdering af hele sagen er dog, at man ikke kan sige, »at der har været egentlig tumult! Men ond vilje var der...« I nogle følgende breve, af 16. og 23. aug. nævnes, at alt nu er roligt i byen ⁵³.

Tømrersvendene

Baggrunden for tømrersvendenes arbejdsnedlæggelse har tidligere været berørt. Den nedsatte kommission, der jo bl. a. havde til opgave at undersøge lavsurolighederne, nåede i sin konklusion frem til, at uroen især skyldtes et modsætningsforhold mellem mestre og svende. Man skrev om årsagerne til urolighederne i kommissionens forestilling til kongen:

»Af det i forberørte samlinger omhandlede, og af den for Kommissionen viste opførsel fra håndværkssvendenes side, har man den mest grundede formodning om, at deres hensigt aldeles ikke har været, at opsætte sig mod Deres Majestæt, eller at afstedkomme oprør, men at den uorden, som foregik, var en følge af uvilje mod mestrene, og hidrørte egentlig fra uvidenhed om lovene, formentlig om lidte fornærmelser, misforståelse af de anvisninger, efter hvilke enhver, som tror sig fornærmet, bør søge sin ret, samt endeligen fra de vedtægter og fremmede skikke, som, efter almindelige lav-fordomme, ikke sjældnen agtes mere og følges nøjagtigere end landets love overalt i de stater, hvor lavsvæsen har sted.« Kommissionen fandt denne opfattelse bestyrket af, at svendene villigt vendte tilbage til deres arbejde, da den gav dem besked derpå ⁵⁴.

I samtiden var der dog også iagttagere, der betragtede lønkravet som

53. S. 118–20.

54. Tr. prot., s. 107.

det egentlige i sagen⁵⁵. Denne opfattelse havde også Nyrop, der i sin behandling af emnet hævdede, at »spørgsmålet om lønnens størrelse . . . ubetinget er bevægelsens hovedpunkt«, det var »nerven i sagen«⁵⁶. Det forekommer, at man må give Nyrop ret. Andre faktorer, som de af kommissionen nævnte, kan vel have spillet en rolle, men i svendenes skrivelser i konflikten spiller lønspørgsmålet – som tidligere nævnt – en væsentlig rolle. Man kan i denne forbindelse også pege på et bemærkelsesværdigt – men desværre enestående – udsagn fra en af de anholdte svende til politiretten. På rettens spørgsmål, om han ville gå i arbejde igen, svarede han nej, idet han tilføjede, at det mellem svendene var afgjort, at de ikke ville gå i arbejde, før end de fik den løn, de ville have⁵⁷.

Det er for nylig indvendt, »at svendenes reallønninger lå højere end hævdet af svendene i deres argumentation for højere løn«. Baggrunden for denne opfattelse uddybes desværre ikke⁵⁸. Mestrene påstod selv, at der til lønnen kom 4 sk. ølpenge, således at mindstelønnen var 2 mk 4 sk.⁵⁹, og opgørelse fra forskellige mestre over svendelønninger synes at bekræfte, at i hvert fald for nogle svendes vedkommende lå lønnen over de 2 mk. 8 sk., der blev stillet krav om. Det drejer sig om lønningerne for de svende, der på de øvrige svendes vegne havde skrevet under på ansøgningen til magistraten om lønforhøjelsen⁶⁰. Der er imidlertid her tale om et højst tendentiøst materiale, hvis sigte utvivlsomt er at argumentere for, at der ikke var nogen grund for magistraten til at fastsætte en bestemt løn, især da flere tjente mere end denne løn. Dertil kommer, at de svende, der konkret gives tal for, og som er svendenes ledere, ikke hører til de yngste eller senest ankomne, hvorfor det formentlig er tvivlsomt, om deres lønninger er repræsentative for svendenes som helhed.

Som det senere skal ses, tilhører de strejkende i høj grad de yngre aldersgrupper, ligesom i vid udstrækning de senest ankomne blandt de fremmede, stort set tyske svende synes at have tilsluttet sig arbejdsnedlæggelsen. Det kan være disses utilfredshed med det almindelige lønniveau, der har slået igennem, først i ønsket om lønforhøjelsen, og senere i arbejdsnedlæggelsen. Christiansborgs brand i februar kan muligvis have lokket flere »fremmedarbejdere« til byen end normalt, og der var i Kø-

55. Se f. eks. Betænkninger.

56. Nyrop, s. 163.

57. 3. prot. nr. 2, s. 526, afhøring nr. 37.

58. Edit Rasmussen i »Historikermøde«, s. 101.

59. RA, DK F 84 b, 48.

60. Ibid. nr. 9.

benhavn i 1794 på grund af store byggeforetagender forsamlet meget over tusinde⁶¹ udenlandske svende, ca. 25 % af det samlede antal. På den anden side synes der dog ikke at være tale om et overskud af arbejdskraft, snarere tværtimod; i hvert fald er et af tømrmester Hallanders argumenter for at nægte sine svende rejseseddel, at han »ikke kunne undvære dem i denne travle tid«⁶².

Prisniveauet i København var i 1794 stigende. Efter en kortere nedgangsperiode var der i 1791–92 begyndt en opadgående bevægelse, der skulle vise sig at kulminere i 1795⁶³. Det kan meget vel tænkes, at et sådant forhold, der med stagnerende lønninger nødvendigvis måtte give ringere levevilkår, har spillet en væsentlig rolle i svendenes motivering. Forholdet er kendt andre steder i Europa i denne tid, hvor øgede leveomkostninger førte til uroligheder i samfundets dårligst stillede klasser⁶⁴. At der samtidig som nævnt var rigeligt arbejde i København, kunne kun gøre tidspunktet gunstigt for svendene til at forsøge at forbedre deres kår. Det er et velkendt fænomen ved strejker, at der er større chancer for at få held med at tvinge arbejdsgiveren til at imødekomme lønkrav, når markedsforholdene er gode⁶⁵.

Svendene forsøgte som omtalt først at få opfyldt deres ønsker ad de normale kanaler. Denne mulighed for på fredelig måde at fremsætte deres misfornøjelse måtte imidlertid synes lukket efter affæren omkring Hallanders to svende. Der var gået tre uger, siden anmodningen om lønforhøjelsen var fremsat, og denne sag kunne kun understrege myndighedernes ikke-imødekommende holdning over for svendene, samtidig med at det umuliggjordes, at man eventuelt rejste bort i utilfredshed med forholdene.

Fra undersøgelser af kollektiv adfærd ved man, at begivenheder, der opfattes som en spærring af muligheden for protest ad fredelig vej, kan virke som en faktor, der kan udløse fjendtlighed og endda vold⁶⁶. Dommen over Hallanders svende kan opfattes som en sådan faktor, og den følgende dom over svendenes tillidsmænd kan kun have forstærket indtrykket og bestyrket svendene i deres forehavende.

Ovenstående rekonstruktion har naturligvis hypotesens karakter. Det kan overvejes om andre faktorer kan have haft indflydelse på stem-

61. Al b. O l s e n. Hist. Med. Kbh. 1928, s. 113.

62. Hallanders avisannonce i Adresseavisen 8. aug., s. 2.

63. T h e s t r u p, kap. 7 og 9. Fig. 8, 11, 12, 14, 22.

64. R u d é 1959, W i l l i a m s.

65. H i l l e r: s. 126f.

66. S m e l s e r: Kap. VIII, passim 247ff.

ningen blandt svendene. En samlet vurdering af de allerede undersøgte tilkendegivelser må føre til det resultat, at kun ganske få, som den øjensynligt stærkt revolutionsforskrækkede mr. Hailes, der så franske agenter alle vegne, har opfattet tømmerstrejken og begivenhederne omkring denne som udtryk for en del af en almindelig europæisk uro i disse år.

Det kan naturligvis ikke afvises, at den franske revolution har gødet jordbunden for protester mod de bestående forhold af den art, som tømmerstøvenderenes arbejdsnedlæggelse er et udtryk for. Der kan også peges på en række foreteelser i Europa omtrent samtidig. Netop i foråret og sommeren fandt en række strejker sted i Paris ⁶⁷, og i Dresden var der i løbet af sommeren en urolighed blandt skræddersvendene, der blev slået ned med våbenmagt ⁶⁸.

I de øverste danske regeringskredse verserede rygter om, at strejken var inspireret og ledet udefra. Hailes fortalte, som berørt, sin regering, at Bernstorff den 7. august til ham havde sagt, at »tolv af lederne i en folkelig tumult i Prag for nylig var blevet opdaget blandt de genstridige arbejdere her«, og den engelske minister hæfter sig i brevet ved det bemærkelsesværdige, at dette røre skulle finde sted nøjagtigt samtidig med det, der foregik »i Hamburg, Dresden og andre egne« ⁶⁹.

Det har ikke i det anvendte materiale været muligt at efterprøve Hailes' påstande. Der verserede under urolighederne i København mange rygter. Nogle ville vide, at uroen var iværksat af den franske revolutionsregerings repræsentant i København, andre at det var den engelske minister, der stod bag ⁷⁰. Ingen af disse hypoteser kunne bevises, og i hvert fald er der intet som helst i Hailes' indberetninger, der blot antyder en sådan forbindelse.

Om alle disse ting derfor har spillet nogen rolle i begivenhedsforløbet får stå hen. I hvor høj grad svendene, der jo i kraft af det store islæt af tilrejsende fremmede svende, der var, kan have været påvirket i deres almindelige holdning af disse europæiske begivenheder kan næppe måles, selv om der var et ganske pænt tilskud fra Sachsen blandt de tyske svende (jfr. senere). Men man kan måske gennem de oplysninger om svendene, der blev indsamlet af politiretten, forsøge at sige noget mere om svendene som gruppe, end det tidligere er gjort, og dermed få føjet et par nuancer til billedet af denne arbejdsnedlæggelse.

67. R u d é 1959, kap. IX.

68. Se f. eks. Politisches Journal, aug. 1794, s. 837.

69. 9. aug., jfr. note 45.

70. Jfr. f. eks. sag nr. 504/2709 ved politiretten, 2. prot. nr. 1, s. 224ff, og N y r o p, s. 172.

Afhøringerne af de 202 svende, der arresteredes i tømmerkroen i Adelgade den 5. august, affødte en række informationer om alder, fødested, civilstand, bopæl, i en række tilfælde for udenlandske svendes vedkommende opholdstid i København, og endelig svar på rettens spørgsmål, om de var villige til at gå i arbejde igen; her anføres for de fleste af dem, der svarer nej, samtidig en begrundelse for dette svar. I København var der i august 1794 ca. 450 tømrrersvende (1793: 431, 1794 ved årets udgang: 479)⁷¹. De 202 anholdte svende tæller næppe alle strejkende eller sympatisører og naturligvis heller ikke alle ikke-sympatisører. Det er dem, der på et givet tidspunkt opholdt sig i Adelgade på kroen og derfor blev taget. Det er vel rimeligt at regne med, at det hovedsageligt har været de mest aktive, men der er ingen garanti for, at det var de eneste aktive – lige så lidt som der er nogen garanti for, at de ikke-tilstedeværende ca. 250 svende var negative over for arbejdsnedlæggelsen – eller for den sags skyld positive. Dette rejser selvfølgelig en række problemer, hvis man vil udnytte materialet til at sige noget om tømrrersvendene som sådan i København i sommeren 1794 (aldersfordeling, national sammensætning, civilstand, antallet af strejkende etc.). Men en undersøgelse af de godt 200 svende, vi her har kendskab til, kan måske alligevel give nogle antydninger om svendenes mulige bevæggrunde til arbejdsnedlæggelsen, og de oplysninger vi kan opnå om gruppen som helhed og om den strejkende og ikke-strejkende del af gruppen kan nok være af interesse. Materialet giver tillige mulighed for, at man kan få nogle oplysninger om svendene inden for et enkelt lav, som sikkert også kan skaffes ved hjælp af folketællingsmateriale, men på bekostning af en langt større arbejdsindsats.

Anvendelsen af materialet rejser en række metodiske problemer, der i princippet ikke adskiller sig fra de problemer, et folketællingsmateriale rejser⁷². Er f. eks. alder og fødested korrekt angivne, har retsskriveren refereret korrekt etc. Fejl kan påvises, således i enkelte angivelser om antallet af børn (en oplysning, der i øvrigt ikke er benyttet i det følgende): de dømte og deporterede svendes efterladte hustruer og børn fik ved kronprinsens mellemkomst udbetalt et vist beløb ugentlig pro persona i understøttelse, og af regnskabet herfor fremgår det, at enkelte

71. RA, DK F 84 b, nr. 48, T h a a r u p: *Belovede tillæg*, tabel over for s. 60. Det er naturligvis et spørgsmål om tallet ultimo juli var større eller mindre. Caltallet er i hvert fald ikke ganske tilfredsstillende at operere med. Tallet stemmer i øvrigt ikke overens med nogle opgivelser fra Tømrrerlavet til Københavns magistrat fra dec. 1798. Heri angives tallene sådan: 1793: 338, 1794: 461. Begge år regnes der med, at ca. 80 er løse, dvs. kommende og atter rejsende, svende. N y r o p, s. 183 note.

72. Se herom E l k l i t, s. 16–91.

Tabel 1. De arresterede svende fordelt efter holdning til arbejdsnedlæggelsen og alder (i %).

Alder	Strejkende	Ikke-strejkende	I alt
17-19	2	8	4
20-24	40	19	32
25-29	34	15	27
30-34	12	14	13
35-39	6	10	7
40-44	3	9	5
45-49	2	6	3
50-54	1	8	3
55-59	1	4	2
60-65	- ^a	1	0 ^b
Uoplyst	1	5	2
I alt	100	100	100
Antal	124	78	202
Gennemsnitsalder	27,4	33,3	29,9

^a betyder her som i de øvrige tabeller, at der ingen personer er i den pågældende kategori.

^b Betyder her som i de øvrige tabeller, at der er »rundet ned« til 0, dvs. mindre end 1/2 %.

ikke har opgivet det rigtige antal børn til retten ⁷³. Materialet skønnes dog trods disse forbehold anvendeligt til en talmæssig analyse*).

Det må naturligvis understreges, at det at fordele svendene efter en række bestemte kategorier, *ikke* forklarer, hvorfor de strejkede. Man kan sige noget om karakteristiske træk ved de opstillede grupper, og dette kan give fingerpeg om, hvorfor de mennesker, den enkelte gruppe bestod af, handlede, som de gjorde. Men beskrivelsen af gruppen er ikke i sig selv forklaringen på dens handlinger.

Aldersfordeling

Den samlede aldersfordeling blandt de anholdte svende fremgår af tabel 1. Det viser sig, at mere end halvdelen befinder sig i tyverne, med

* Jeg skylder lektor Ole Tønsgaard, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, tak for råd og bistand i forbindelse hermed. Ansvar for fejl og mangler er naturligvis mit.

73. RA, DK F 84 b, nr. 32 c, jfr. politiretten 2. prot. nr. 2, afhøring nr. 3, 47, s. 268, 274.

Tabel 2.1. De arresterede svende fordelt efter holdning til arbejdsnedlæggelse og civilstand og på alder (i %).

Alder	Strejkende		Ikke-strejkende	
	ugift ^a	gift	ugift ^a	gift
17-19	2	–	8	–
20-24	39	–	19	–
25-29	33	1	9	6
30-34	9	3	5	9
35-39	3	2	5	5
40-44	2	2	1	8
45-49	1	1	–	6
50-54	–	1	3	5
55-59	1	–	–	4
60-65	–	–	–	1
Uoplyst	1	–	1	4
	90	10	51	49
I alt	100		100	
Antal	111	13	40	38

^a Alle, for hvem civilstand er uoplyst, er regnet som ugift. De deporteredes hustruer blev understøttede, og ingen uoplyst kan ad denne vej konstateres som gift (jfr. RA, DK F 84 b, no. 32). Der er i alt tale om 8 i gruppen strejkende og 1 ikke-strejkende.

tyngdepunktet mellem 20 og 24 år. Den samlede gennemsnitsalder er 29,9 år. Om ellers hypotesen om, at de anholdte må høre til de mest aktive i arbejdsnedlæggelsen, holder stik, må denne i første række i høj grad, hvad alderen angår, være et udtryk for de unges misfornøjelse. Dette forhold bliver desto tydeligere, om man deler gruppen op i dem, der på politirettens spørgsmål af den ene eller den anden grund nægtede at gå i arbejde igen (de *strejkende*) og i dem, der erklærede sig villige til straks at genoptage arbejdet (de *ikke-strejkende*). I endnu mere markant grad ligger tyngdepunktet blandt de strejkende mellem 20 og 29 år (ca. 73 % af denne gruppe), mens der kan konstateres en større spredning i gruppen af ikke-strejkende (ca. 34 % af gruppen er mellem 20 og 29 år). Billedet aftegner sig også i gennemsnitsalderen, der for de to grupper vedkommende er henholdsvis 27,4 og 33,3 år.

Civilstand

Også med hensyn til svendenes ægteskabelige stilling lader der sig iagt-

Tabel 2.2. De arresterede svende fordelt efter civilstand og holdning til arbejdsnedlæggelsen (i %).

	Ugift	Gift	I alt
Strejkende	74	25	61
Ikke-strejkende	26	75	39
I alt	100	100	100
Antal	151	51	202

tage nogle karakteristiske forskelle på de to grupper. Disse forskelle er ikke uden forbindelse med aldersfordelingen. I betragtning af at alderen for ægteskabs indgåelse dengang lå højere end nu, er det kun at forvente, at en stor del af svendene er ugifte, og at dette forhold er mest fremtrædende blandt de strejkende svende. Det fremgår af tabel 2.1., at dette også er tilfældet.

Som det også fremgår af tabellen, lader der sig iagttage en iøjnefaldende forskel på strejkende og ikke-strejkende: ca. 90 % af de strejkende, men kun ca. halvdelen af de ikke-strejkende er ugifte.

Også med hensyn til fordelingen på civilstand inden for hele gruppen af arresterede svende kan der ses klare forskelle. Omkring 3/4 af de ugifte svende strejker, mens forholdet er lige det modsatte for de gifte svendes vedkommende (tabel 2.2.).

Der er altså her en sammenhæng mellem civilstand og strejkedeltagelse. Nu må man imidlertid antage, at en del af denne sammenhæng skyldes, at strejketilbøjeligheden, som vi har set, er større blandt unge end blandt ældre, og at der netop er flere unge i den ugifte gruppe end i den gifte. Der er derfor foretaget en beregning af, hvor mange strejkende og hvor mange ikke-strejkende, der ville have været inden for de to civilstandsgrupper, såfremt de havde samme aldersfordeling. Som fælles sammenligningsgrundlag – standard – er brugt den samlede aldersfordeling for tømrersvendene (tabel 2.3.).

Af tabellen fremgår, at sammenhæng med civilstand og strejkedeltagelse svækkes tydeligt, men stadig er meget markant, således at det kan siges, at civilstanden ugift i sig selv giver en langt større tilbøjelighed til at fortsætte arbejdsnedlæggelsen end civilstanden gift. Det må bemærkes, at denne beregning på grund af de små tal kan være usikker.

Det kan næppe forbydes, at der netop blandt de etablerede, familiefædrene, er en større tilbøjelighed til over for myndighedernes krav og

Tabel 2.3. De arresterede svende fordelt efter civilstand og holdning til arbejdsnedlæggelsen. Beregnede tal (i %).

	Ugift	Gift	I alt
Strejkende	72	48	66
Ikke-strejkende	28	52	34
I alt	100	100	100
Antal	148	48	196

Tallene er beregnet under forudsætning af, at aldersfordeling for gifte svende = aldersfordeling for ugifte = aldersfordeling for ugifte + gifte (såkaldt standardberegning). De for alder 6 uoplyste (jfr. tabel 2.1.) er ikke medregnede.

samtidige trussel om fængsling at give efter og vende tilbage til arbejdet. Det var jo i langt højere grad dem, der havde noget at tabe ved en fortsat arbejdsvægring end de unge, ugifte svende, der, som det skal ses, i vid udstrækning netop ikke var etablerede, men derimod tilvandrede udenlandske – og det vil i praksis næsten udelukkende sige tyske – svende. En stor del af disse har formentlig ikke haft til hensigt at forblive i landet ud over en forholdsvis kort periode.

Fødested

Det var allerede i samtiden den almindelige opfattelse, at det var de tyske svende, der stod bag strejken, og at det netop var deres tyskthed med de tyske svendskikke, der var drivkraften. Vi har allerede mødt denne opfattelse i Den Viborger Samler, og så tidligt som i de første dage efter uroens begyndelse findes den udtrykt hos nogle af svendene. Det gælder således de danske bisiddere blandt svendenes lavsrepræsentanter, der over for politiretten den 31. juli erklærede, at det var de tyske svende der var uroens bagmænd⁷⁴. Samme dag hævdede også mestrene dette, idet de påstod, at det var 30 tyske svende, der styrede de øvrige⁷⁵. Også hos regeringen var dette den fremherskende opfattelse, og både deportationen af de dømte svende og bekendtgørelsen om, at fremmede svende kunne få lov at rejse med det samme, ligesom en bekendtgørelse af 11. august om, at danske svende ikke længere behøvede at have været i udlandet for senere at opnå mesterskab, understreger et ønske om at slippe af med den tyske indflydelse.

74. 2. prot. nr. 1, s. 173, 175ff.

75. Ibid., s. 165.

Men vi har tillige set, at tømmermestrene trods alt ikke ønskede så vidtgående skridt, i hvert fald hvad angår deportationen. Den fremmede arbejdskraft har spillet en betydelig rolle i tømmerfaget i København. I en rekapitulation fra den københavnske rådmand Pontoppidan over antallet af fremmede håndværkssvende i København fra oktober 1794, anslås tallet for udenrigske tømmerersvende til ca. 250, dvs. godt 50 % af det samlede tal ⁷⁶. Det er ganske vist ikke klart, hvad kriteriet for »de fra udenrigs stæder her værende håndværkssvende« er (er f. eks. i København mangeårigt boende, fast etablerede svende medregnede?), og ligeledes kan Pontoppidans hensigt med opgørelsen – at vise de udenlandske svendes fordærlige indflydelse på landets økonomi – have medvirket til, at tallet er noget overdrevet. Men det er dog indlysende, at det tyske element har været et meget væsentligt tilskud til arbejdsstyrken. Vanskeligheden ved at beregne et nogenlunde nøjagtigt tal for dette element fremgår også af, at tømmerlavet i 1798 regner med ca. 80 løse, dvs. kommende og atter rejsende, svende årligt ⁷⁷.

Tanken om, at arbejdsnedlæggelsen var de tyske svendes værk, er senere blevet overtaget af C. Nyrop og flere af de ham afhængige historikere. Nyrop har dog underbygget den med tallet for tyske og danske svende blandt de 202 anholdte, hvoraf det klart fremgår, at det danske islæt er i mindretal:

»Af 78, som faldt til Føje var:

47 dske., 1 slesv., 1 isl., 2 svenske, 1 neger, 3 holst., 23 tyske.

Af 124, som blev dømt var:

20 dsk., » slesv., 1 isl., 2 svenske, » neger, 3 holst., 98 tyske« ⁷⁸.

Nyrops tal er imidlertid ikke problemfrie. En ting er, at flertallet af svende er tyskfødte, men det er et spørgsmål om ikke en del af dem har opholdt sig så længe i København, at det næppe er rigtigt at betragte dem som tyske i den forstand, at de på samme måde er underlagt tysk sæd og skik som de kun midlertidigt i København værende tyske svende. Ligeledes har flere af dem stiftet familie og må derfor sikkert betragtes som så etablerede, at fødestedsoplysningen næppe er relevant i en diskussion om den rolle, det tyske element spillede i arbejdsnedlæggelsen.

Holder man sig strengt til fødestedet, er af de 202 svende 69 (34 %) født i kongeriget, Slesvig medregnet. Af resten er hovedparten født i Tysk-

76. RA, DK F 84 c, nr. 39.

77. Jvf. note 71.

78. Nyrop s. 173.

Tabel 3. Ugifte^a arresterede svende fordelt efter holdning til arbejdsnedlæggelsen og nationalitet (i %).

	Strejkende	Ikke-strejkende	I alt	Antal
Dansk	14	63	27	41
Tysk ^b	84 ^c	30 ^d	70	105
Nordisk	2	8	3	5
I alt	100	100	100	
Antal	111	40	151	

^a uoplyste regnes som ugifte, jfr. tabel 2.1.

^b herunder polsk og ungarsk.

^c heraf 1 netop kommet og 3 med lang tids ophold.

^d heraf 3 netop kommet, 2 med lang tids ophold og 2 i alderen 50 år (i alt 7 ud af et antal på 12).

land (heri medregnet Holsten), og dertil kommer enkelte fra det øvrige Norden (Sverige, Norge, Island). En nøjere opgørelse over hvilke af disse tyskfødte, der kan regnes som fastbosiddende i København, lader sig ikke gøre. Men det kan være rimeligt i én undersøgelse af de tyske sven- des betydning at udskille de gifte og koncentrere sig om de ugifte svende som den gruppe, der i mindst udstrækning vil være bundet af familie- hensyn, og hvor i hvert fald alle »løse« vil være at finde (Tabel 3).

Ser vi først på gruppen af ugifte svende som helhed, kan det kon- stateres, at der blandt de strejkende er en stor majoritet af tyske svende, mens der blandt de ikke-strejkende er en noget mindre majoritet af danskfødte svende. Det må endvidere bemærkes, at gruppen af tyske svende blandt de ikke-strejkende er lidet karakteristisk ved, at der heri er indregnet 3, der, som det hedder i forhørsreferatet, »kom i går«, og derfor ikke kan have været involveret i uroen, samt to, der har været i byen i lang tid (29 og 12 år) og to ældre svende på 50 år.

Vi har tidligere konstateret en udpræget overvægt af aldersgrupperne 20–29 i hele gruppen af strejkende svende, mens der var en mere jævn fordeling blandt de ikke-strejkende. Trækker vi de tyskfødte svende ud og betragter dem for sig bliver dette forhold endnu mere udtalt, ligesom det også ved en betragtning af civilstandsfordelingen ses, i hvor ringe grad netop de gifte tyske svende har været tilbøjelige til at fortsætte ar- bejdsvægringen efter myndighedernes indgriben (tabel 4.1. og 4.2.).

Sammenhængen mellem civilstand og strejkedeltagelse svækkes også her, men ikke i nær samme grad, som det var tilfældet i tabel 2.3. Der

Tabel 4.1. *Arresterede tyskfødte svende fordelt efter holdning til arbejdsnedlæggelsen og civilstand og på alder (i %).*

	Strejkende		Ikke-strejkende	
	ugift	gift	ugift	gift
17-19	-	-	-	-
20-24	38	-	(19) ^a	-
25-29	40	1	(7)	(4)
30-34	7	1	(4)	(15)
35-39	4	2	(4)	(4)
40-44	1	1	(4)	(7)
45-49	1	-	-	(7)
50-54	-	1	(7)	(11)
55-59	1	-	-	(7)
uoplyst	1	-	-	-
	93	6	(45)	(55)
I alt	100		100	
Antal	99		27	

^a Procenttal er sat i parentes, hvis beregningsgrundlaget er mindre end 35.

Tabel 4.2. *Arresterede tyskfødte svende efter civilstand og holdning til arbejdsnedlæggelsen (i %).*

	Ugift	Gift	I alt
Strejkende	89	(29)	79
Ikke-strejkende	11	(71)	21
I alt	100	100	100
Antal	105	21	126

Foretages der en standardberegning på disse tal i lighed med den, der er foretaget for alle de arresterede svende i tabel 2.3., fremtræder sammenhængen mellem de tyske svendes civilstand og strejkelyst meget tydeligt. Som standard er her brugt den samlede aldersfordeling for de tyske svende (tabel 4.3.).

er altså en klar sammenhæng mellem civilstand og strejkelyst blandt de tyske svende.

De allerede opstillede tabeller turde vise, at de ugifte, unge tyske svende har spillet en fremtrædende rolle i begivenhederne, eller i hvert

Tabel 4.3. *Arresterede tyskfødte svende efter civilstand og holdning til arbejdsnedlæggelsen. Beregnede tal (i %).*

	Ugift	Gift	I alt
Strejkende	86	(38)	78
Ikke-strejkende	14	(62)	22
I alt	100	100	100
Antal	104	21	125

Tallene er beregnet under forudsætning af, at aldersfordeling for gifte svende = aldersfordeling for ugifte svende = aldersfordeling for ugifte + gifte. Den ene for alder uoplyste (jvf. tabel 4.1.) er ikke medregnet.

fald i den gruppe, der anholdtes på herberget den 5. august. Dette bekræfter så vidt samtidens bedømmelse og Nyrops konklusioner. Er det muligt at trænge længere ind i problemstillingen?

Vi har set, hvorledes de danskfødte svende efter statsmagtens indgriben i strejken ikke var synderligt ivrige efter at fortsætte arbejdsnedlæggelsen. Det spørgsmål kan, som tidligere berørt, rejses, i hvor høj grad de ugifte tyske svende er en homogen gruppe, om ikke en del af dem har opholdt sig så længe i landet, at de må betragtes som mere eller mindre fastboende, og om dette eventuelt afspejles i gruppen af anholdte. Sagt på en anden måde: i hvor høj grad var gruppen af ugifte tyske svende, der synes at have været toneangivende i den her behandlede gruppe, under indflydelse af nytilkomne til byen eller af folk, der havde boet i byen gennem længere tid, og dermed muligvis var mere eller mindre tilpasset de danske forhold?

Ved den ene af politirettens afdelinger blev alle tyskfødte svende spurgt om, hvor længe de havde opholdt sig i staden, ved en anden af afdelingerne blev enkelte stillet over for det samme spørgsmål, men desværre er det ikke dér gennemført konsekvent, og ved den tredje afdeling bekymrede man sig slet ikke om dette forhold⁷⁹. For de ugifte svendes vedkommende, som blev spurgt, viser det sig, at ca. to trediedele har opholdt sig i byen i mindre end et halvt år (tabel 5). De er altså kommet med eller efter vinterens ophør (og i øvrigt efter Christiansborgs brand, som vel kan have lokket nogle bygningshåndværkere til byen), og må

79. Hhv. 2. prot., 3. prot., 1. prot.

Tabel 5. Ugifte tyske svende fordelt efter holdning til arbejdsnedlæggelsen og opholdstid i København (i %).

	Strejkende	Ikke-strejk.	I alt	Antal
Under 1/2 år	(68)	(43) ^a	63	26
Over 1/2 år	(32)	(57) ^b	37	15
I alt	100	100	100	
Antal	34	7	41	
Uoplyst	59	5	64	

^a Alle (i alt 3) ankommet »igår«.

^b 2 (af 4) har været her 3/4 år, 2 hhv. 29 og 12 år.

betragtes som »løse«⁸⁰. Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at i realiteten ingen af de nytilkomne svende, vi har oplysning om, vil ophøre med arbejdsnedlæggelsen, idet de 3, der er anført blandt de ikke-strejkende, alle netop er kommet til byen og derfor ikke engang har fået arbejde.

Som overalt ved anvendelsen af dette talmateriale rejser repræsentativitetsproblematikken sig. Der er næppe tale om et systematisk udvalg, idet afhøringerne ved de forskellige afdelinger næppe er foregået efter nogen særlig udvælgelse af, hvem der skulle føres for hvilken dommer. På den anden side kan der ikke siges noget om, hvor stor en del af det samlede antal nytilkomne svende, der er tale om, ligesom tallet er for lille til, at der kan lægges afgørende vægt på resultaterne. Men at netop de nye af de tyske svende har været ledende, synes bekræftet af en indberetning over svende, der er »rømt fra arbejdet«, som vi har fra en tømrermester, dateret den 4. august⁸¹. Han havde 31 mand i arbejde på forskellige arbejdssteder i København. Af disse arbejdede 1 af og til i de urolige dage, mens resten forlod arbejdet den 30. eller 31. juli. Efter navnene at dømme er ca. to trediedele af disse tyskere, og ud for 13 er der skrevet »kommet i sommer«. Disse sidstnævnte forlod alle arbejdet

80. Det er karakteristisk, at bygningsfagene fik en stærk fremgang i antal af svende efter Københavns brand i sommeren 1795. Der må formentlig være tale om udenlandsk arbejdskraft i vid udstrækning. Jvf. T h a a r u p, *Belovede tillæg*, tabel overfor s. 60.

81. Zimmers indberetning, jvf. note 5; Det er lykkedes – med en usikkerhedsmargin over for navnelighed – at identificere 13 af disse personer blandt de anholdte. 9 vil fortsat strejke, mens 4 vil gå i arbejde. Af dem, der er kommet i sommer, genfindes 9 (7 strejker, 2 gør det ikke).

den 30. juli sammen med en, der var »kommet i vinter«, og yderligere 2. De øvrige gik først den 31.; 3 vendte tilbage den 2. august. Det er fristende at opfatte de 13, der er »kommet i sommer«, som nytilkomne fra udlandet og dermed se hypotesen om, at uroen havde sit stærkeste grundlag blandt denne gruppe tyske svende bekræftet. Men det kan dog ikke udelukkes, at der med ordene blot menes »kommet i *mit* (Zimmers) arbejde i sommer«.

Begrundelse for at strejke

Diskussionen har så vidt taget sigte på at undersøge, om nogen bestemt gruppering har ført det store ord blandt tømrersvendene i forbindelse med arbejdsnedlæggelsen. Det synes ikke urimeligt dristigt at fastslå, at de ugifte nytilkomne tyske svende har haft en betydelig vægt i den hårde kerne, nemlig blandt dem, der også efter øvrighedens indgriben ønskede at fortsætte konflikten.

Jeg har tidligere været inde på at drøfte baggrunden for konflikten, og har – som flere andre i den forbindelse – hæftet mig ved ønsket om lønforhøjelse, som måske den væsentligste faktor i svendenes vægring ved at genoptage arbejdet efter arbejdsnedlæggelsen den 30.–31. juli. Det spørgsmål kan vel imidlertid stilles, om dette motiv i alle de individuelle tilfælde har været det afgørende. Vi har set, at det i en politirapport har været nævnt, at flere af svendene først og fremmest gik med af frygt for, hvad de øvrige svende kunne finde på at gøre mod dem⁸². Nu er dette jo kun én iagttagelse, der meget vel kan være farvet af bestemte forventninger hos betjentene, både om hvad deres overordnede ønskede at få at vide, og om at en sådan temmelig uhørt uorden måtte være nogle fås værk, som de øvrige mere eller mindre nødtvungent gik med til.

Der er i forhørs materialet over de anholdte svende en vis mulighed for at betragte det også fra svendenes synsvinkel, idet de svende, der nægtede at gå i arbejde igen, begrundede deres vægring (Tabel 6). Heller ikke anvendelsen af disse oplysninger er uproblematisk. I hvert fald kan henvisninger til det sociale pres være fremkaldt af en forestilling om, at retten ville se mildere herpå end på en hårdnakket fastholden ved lønkravet. At retten i hvert fald har udøvet en vis pression, vidner flere tilfælde om, hvor den arresterede efter først at have svaret ikke at ville gå i arbejde fortryder og ændrer holdning under forhøret. Ligeledes kan der ligge et problem i, at bestemte motiveringer synes at have domineret ved hver af de tre forhørsledere. Ved 1. protokol falder ca. 71 % under

82. Jfr. note 12.

Tabel 6. Angivne begrundelser for at fortsætte arbejdsnedlæggelsen blandt de anholdte svende (i %).

	Alle svende	Svende med under 1/2 års ophold
Solidaritet	34 ^a	(9)
Lønforhøjelse	32	(61)
Nej, uden nærmere grund	30	(30)
Frygt for kammerater	2	-
Ingen svar	1	-
I alt	100	100
Antal	124	23

^a Af 42 angiver 40 at ville gå i arbejde, hvis kammeraterne vil, 2 ønsker deres fængslede kammeraters løsladelse.

solidaritetsgruppen, ved 2. protokol ca. 89 % i lønforhøjelsesgruppen, mens der er en lidt større spredning ved 3. protokol, hvor dog ca. 51 % falder i nej-gruppen. Det ser ud til for 1. og 2. protokols vedkommende, at skriveren har noteret det først afgivne svar ned og derefter automatisk registreret de følgende, der ikke ville gå i arbejde, som svarende det samme. Der er altså allerede af retsskriveren i en vis udtrækning foretaget en tabulering. Det bliver derved ikke muligt at konstatere, om svarene faktisk var været de samme, og det medfører naturligvis, at tallene må betragtes med al mulig forsigtighed. Men selv med disse forbehold kan begrundelserne dog vel give et fingerpeg om, hvor hovedmotiverne bag strejken skal søges.

Af de tre hovedbegrundelser er det eneste konkrete kravet om lønforhøjelse. En lige så stor gruppe angav først at ville gå i arbejde, når kammeraterne ville. Det rejser spørgsmålet, hvad der så kunne få kammeraterne i gang. Man kan hæfte sig ved den tidligere anførte udtalelse om en indbyrdes aftale mellem svendene om ikke at give efter, før lønkravet var opfyldt. Har dette noget på sig, kan det være rimeligt at tillægge dette krav større vægt, end det umiddelbart fremgår, idet svendenes solidaritet med hinanden da har forbindelse hermed. Men også ønsket om at få de fængslede kammerater løsladt, nævnes af nogle og kan have været et vigtigt motiv.

Vi har ovenfor været inde på, at de senest ankomne svende efter materialet at dømme har spillet en ikke ubetydelig rolle. At lønspørgsmålet

har været det væsentligste for dem synes bekræftet af, at omkring to trediedele af de strejkende, der kunne konstateres at have opholdt sig mindre end et halvt år i byen, angiver lønkravet som grund til at fortsætte arbejdsnedlæggelsen. Det bør dog bemærkes, at 13 af de 14 i gruppen, der angiver lønspørgsmålet som begrundelse, er afhørt ved 2. prot., hvor en meget stor del af de adspurgte af *skriveren* rubriceredes således. Jfr. ovenfor.

Tallene synes således at bekræfte de tidligere fremsatte opfattelser. Men det må igen understreges, at en konklusion om tømmerstrejken som sådan, bygget på det her anvendte materiale, nødvendigvis må få karakter af et postulat. Eftersom repræsentativitetsproblematikken omkring materialet er uløst, kan de teorier, der kan opstilles om den strejkende og ikke-strejkende gruppe af svende naturligvis kun gælde for netop disse 202 svende, som vi har oplysninger om. Ikke for den samlede gruppe af tømmerensvende i København, hvor ønskeligt det end havde været.

Hvor kom de fra?

Inden vi forlader svendene en enkelt bemærkning om, hvor i Tyskland den udenlandske arbejdskraft kom fra. En opgørelse over alle tyskfødte blandt de 202 svende, strejkende som ikke-strejkende, ugifte som gifte, viser, at langt hovedparten kom – som vel kunne forventes – fra det nordtyske område, nemlig ca. 69 %. Til dette område er medregnet områderne nord for ca. 52° N. B., dvs. Østersøområderne, rigsstæderne Bremen, Hamburg og Lübeck samt Holsten og indbefattet Preussen og Hannover. Ca. 21 % kom fra det mellemtyrsk område (Sachsen og Schlesien), og kun ca. 7 % fra Sydtyskland og Rhinområdet. Forholdet mellem strejkende og ikke-strejkende inden for de enkelte tre områder er det samme for de tyske svende som helhed (ca. 78 %–22 %).

Den københavnske »pøbel«

Tømmerens arbejdsnedlæggelse og derpå den mere omfattende, næsten almindelige strejke blandt håndværkerne førte, som allerede anført, til en række opløb og optøjer i København. Det vil næppe være berettiget at betragte disse optøjer som en »revolutionær mængde«s handlinger af den karakter, som f. eks. Georges Rudé har behandlet i sine bøger »The Crowd in the French Revolution« og »The Crowd in History«.

Det kunne imidlertid være af en vis interesse at undersøge sammensætningen af en dansk »pøbel«, så vidt det nu er muligt, i disse år, hvor det

Tabel 7. Tyske svendes fødested.

Lokalitet ^a	antal	
Bremen	10	
Hamburg	7	
Lübeck	6	
Holsten	5	
Mecklenburg m. v.	21	
Sv. Pommern	5	
Preussen	16	
Hannover	15	
Braunschweig	1	
Nordtyskland	86	69 %
Sachsen m. v.	24	
Schlesien	3	
Mellemtyskland	27	21 %
Rhinområdet	6	
Sydtyskland m. v.	3	
Sydlige Tyskland	9	7 %
Uanbringelige	3	2 %
I alt	125	100 %

^a Hvor en række steder er sammenfattet under et har kriteriet, udover det i teksten nævnte geografiske, været den politiske enhed.

gærede så meget i Europa. Hvem var det da af Københavns indbyggere, der tog anledning til at deltage i gadeoptøjerne i disse dage, og havde de eventuelt andre hensigter end blot at få sjov i gaden?

De forskellige efterretninger, vi finder i aviser, tidsskrifter og pamfletlitteraturen, giver ikke noget helt klart billede. »Folkevennen«, det tidligere omtalte stærkt konservative tidsskrift, taler om, at »en halv snes vilde håndværkssvende fandt for godt at slå en ærlig mands uskyldige vinduer ud«, og at der var tale om »gadeoptøjer, hvori vilde læredrenge og ryggesløse unge mennesker« spillede hovedrollen i pøbelen⁸³.

Her over for står korrespondenten til *Den Viborger Samler*, der hævder,

83. 29.8.1794, s. 360.

at »alle stænder, velklædt og sletklædt« var med. I mængden var der »store natkapper i hundredvis, og salopper og høje fjer, og velklædte mandfolk, og skomagerdreng, og embedsmænd og borgere og ripsraps, men ej en eneste håndværkssvend«; tillige gik der »så mange af de såkaldte skikkelige fruentimmer«⁸⁴.

Flere skildringer har – som »Folkevennen«, men mere afdæmpet – hæftet sig ved håndværksdrengenes deltagelse, ligesom et kvindeligt element i mængden har faldet i øjnene. Således noterer *Minerva*, at opløbene især bestod af »kåde gadedreng og nysgerrige kvindfolk«⁸⁵. En af pamfletterne hævder, at »en sværm af håndværks- og andre drenge og tjenestepiger øgede tumulten«. Det blev videre påstået, at studenter havde været med i pøbelen. På den anden side er forfatteren inde på, at håndværkssvendene »har så megen æresfølelse, at de ikke blander sig med drengene«. »Men«, fortsættes der, »drenge opmuntres, når også velklædte tager del i opløbet«⁸⁶. Igen støder vi altså på påstanden om, at mængden ikke blot har bestået af »den ringere og talrigeste klasse«⁸⁷, men også har haft deltagelse af borgerskabet, en påstand, som også hævdes i andre skrifter⁸⁸.

Rudé har i sine ovenfor nævnte undersøgelser i høj grad benyttet sig af det parisiske politiske materiale til at bestemme sammensætningen af mængden eller pøbelen. Også i nærværende tilfælde er det muligt at inddrage et sådant materiale, men desværre er det meget spinkelt.

Efter Politirettens protokoller at dømme fandt der kun få anholdelser sted i forbindelse med gadeurolighederne, formentlig fordi lovens håndhævere som regel var for få og ikke kunne udrette noget. Der er således flere vidnesbyrd om, at mængden har befriet anholdte personer, f. eks. blev den 3. august en underofficer anholdt ved et opløb, da mængden befriede en drukken mand, og 8. august blev en skomagerdreng pågrebet i Farvergade, men igen frataget politifolkene af mængden⁸⁹.

Udover de nævnte indeholder dette materiale kun oplysninger om en bødkersvend, en skomagersvend og en snedkersvend (hvoraf de to dømmes for deltagelse i urolighederne) samt en murerdreng, der ligeledes dømmes⁹⁰. Tillige anklagedes en student for at have kastet glas efter

84. 1.9.1794.

85. Aug. 1794, s. 261.

86. Noget til Eftertanke.

87. Politisk og fysisk Magasin.

88. Således f. eks. *Iris*, Den da. Tilskuer, Et par ord.

89. 1. prot. no. 2, s. 161; 1. prot. no. 1, s. 170.

90. Politiretten, 1. prot. nr. 1, s. 155; s. 159; s. 170 og 1. prot. 2, s. 366; Domsprot. ved 1. prot. s. 247f, 2. prot. 1, s. 184 og Domsprot. ved 2. prot., s. 235f.

hestgarden i Gothersgade den 4. august, og der førtes vidner imod ham. Men da han imidlertid havde gjort sig usynlig og ikke kunne føres for retten, afsluttedes sagen ikke ⁹¹. Forskellige vidner blev ført i disse sager, og der blev her fremsat nogle påstande, der ikke adskilte sig synderligt fra, hvad vi allerede er blevet præsenteret for. Et vidne forklarede om et overfald på en vægter i Adelgade den 1. august, at der i forsamlingen var lige så mange fruentimmere som mænd, og en vægter vidnede, at små og store drenge havde kastet sten efter garden den 4. august ⁹².

Politimaterialet giver således ikke mange holdepunkter for en nærmere analyse af mængdens sammensætning i de urolige dage. Vi kan konstatere, at der faktisk har været håndværkssvende og -drenge til stede, at i hvert fald een student har følt sig provokeret til at smide noget efter øvrigheden, og at en underofficer har været til stede ved et opløb. Dette er en mager høst, når man betænker, at det drejer sig om en periode på henimod en halv snes dage, hvor der næsten dagligt fandt en eller anden form for sammenstimlen sted, og hvor magthaverne på et tidspunkt – den 9. august – så sig nødsaget til at skærpe en bekendtgørelse af 5. april samme år mod opløb. Det hed heri, at »mange lader sig lede af utidig nysgerrighed til straks at stimle sammen, når alene en flok af vanartede og pøbelagtige drenge enten selv finder for godt eller ophidses af onde mennesker til at pibe og skriges for at stifte uro, og sætte fredelige borgere i bekymring og frygt« ⁹³.

Dette billede, der tegner sig, understreger et indtryk af, at de aktiviteter mængden i de dage gav sig af med, ikke var særligt målrettede, udover hvad der udsprang af situationen. At det var lutter nysgerrighed, der bragte folk sammen, hævdes igen og igen. Vi har just set det i den kongelige bekendtgørelse af 9. august, andre steder tales der om, at »mange af begge køn var vist nok øjenvidner af let sind og nysgerrighed« ⁹⁴. Maliciøst hedder det i *Den danske Tilskuer* om kvindernes tilstedeværelse, at de ikke kom af interesse for offentlige anliggender, men »fordi der komme så mange; deres kald er, som stedse, at se og ses«. Denne nysgerrighed blev ifølge en anden hjemmelsmand i samme blad ikke mindre af, at hestgarden også var til stede ⁹⁵.

Men netop militærets tilstedeværelse var samtidig noget af det, der fik sammenløbene til at udvikle sig til noget mere. Ovenfor er nævnt to eks-

91. 1. prot. 2, s. 183ff, 189, 288.

92. 1. prot. 1, s. 159; 181.

93. Tr. bla. i Kbh. T. 11.8., s. 3.

94. Maanedsskriftet Iris, jvf. også Minerva, Politisk og fysisk Magasin, Et offentligt Brev.

95. S. 484, 482.

empler på, at genstande er blevet kastet efter hestgarden, da den om aftenen den 4. august red gennem Gothersgade. Dette magtopbud har uden tvivl virket provokerende på de tilstedeværende og blev i øvrigt også stærkt kritiseret af nogle af pamfletskriverne. »At bruge yderste vold for at standse (sammenløb), leder til forbitrelse«, hedder det et sted, og en anden pamflets opfattelse citeres med bifald: »Bedst altså at opløb standses af sig selv«⁹⁶.

En del af myndighedernes vanskeligheder med at få det til at glide hang sikkert sammen med, at byens politimester, Flindt, ikke evnede at finde ud af, hvad han skulle gøre, og at han samtidig ikke var vellidt af befolkningen. Således blev han efter et besøg i Tømrerherberget den 1. august under hujen og piben fulgt hjem af mængden, der var forsamlet i Adelgade⁹⁷.

Hans behandling af situationen bragte ham i unåde hos højere myndigheder, og efter at roen var vendt tilbage, blev han afskediget som politimester, efter at han selv havde forlangt det⁹⁸.

Nogen ansats til revolution var tømrerstrejken i 1794 ikke. Hverken svendene eller den københavnske befolkning har haft noget sådant i tanker. For de førstes vedkommende var det et rent fagligt spørgsmål om løn og solidaritet, for de sidstes en usædvanlig hændelse og derfor noget at interessere sig for⁹⁹. Egentlige politiske implikationer er svære at få øje på, selv om enkelte, som M. C. Bruun, ikke var blinde for situationens muligheder, men det var kun et fåtal. Når strejken overhovedet fik længere – og målelige – konsekvenser, var det, fordi den også rørte ved et punkt, som trængte til at underkastes en drøftelse, og som allerede blev debatteret, nemlig lavsvæsenet som sådan, som den nedsatte kommission fik til opgave at undersøge¹⁰⁰.

Om også den debat, der fulgte med strejken, medvirkede til at styrke kronprinsens utilfredshed med trykkefriheden, som det har været hævdet, er vel sværere at konstatere¹⁰¹.

Og om strejken på længere sigt har fået betydning for udviklingen af klasse- og faglig bevidsthed hos danske håndværkssvende, som nogle har ment, kunne nok fortjene en nøjere undersøgelse, om det er muligt¹⁰².

96. Et offentligt Brev, jvf. Hvilket var det bedste Middel. Se også No. 1, Upartiske Tanker, s. 8.

97. Jvf. Nyrop, 167.

98. Ibid. 175, jvf. Carl Wendt til C. D. F. Reventlow, 13.8.1794, *Rev. pap.*, 119.

99. Holm (1888), s. 147, har en lign. vurdering.

100. Om debatten, se Anne Riising.

101. Vibæk, 193f.

102. Jvf. Henry Bruun, s. 22, Jensen & Borgbjerg, s. 11, Charles Petersen, s. 237f.

Anvendt materiale

Utrykt

Rigsarkivet

Danske Kancelli F 84: Kommissionen ang. Laugene i København.
Danica-film: Public Record Office. 736. FO 22. 20: Denmark. Letter and Papers from Mr. Hailes at Copenhagen . . . to the Secretary of States with Drafts. From June 21st 1794 to October 4th 1794.

Landsarkivet for Sjælland

Politidirektøren i København: Politirettens protokoller, domsprotokoller og dokumenter hertil i den behandlede periode.
Tømmerlavets arkiv.

Aviser

Aarhus Stifts Adresse Contoirs Tidender.
Altonaischer Mercurius.
Die dänische Fama (Kbh.).
Fabers Fyenske Aviser (Odense).
Flensburgsches Wochenblatt für Jedermann.
Fyens Avertissements Tidender (Odense).
Jydske Efterretninger (Aalborg).
Københavns kgl. allene priv. Adresse-Contoirs Efterretninger (Adresseavisen).
Københavns Post-Tidender.
Københavnske Tidender.
Ribe Stifts Ugeblad (Fredericia).
Den Viborger Samler.

Tidsskrifter

Den danske Tilskuer. Et Ugeskrift udgivet ved K. L. Rahbek.
Folke-Fienden (udg. af J. Werfel, ugentlig) (Kbh.).
Folkevennen. Et Ugeblad. (Kbh.).
Københavnske lærde Efterretninger (ugentlig) (Kbh.).
Maanedskriftet Iris (Kbh.).
Minerva. Et Maanedsskrift. (Kbh.).
Politisches Journal nebst Anzeige von gelehrten und andern Sachen (Hamburg).
Politisk og fysisk Magazin, mest af udenlandsk Læsning (månedlig) (Kbh.).
Samleren. Et Maanedsskrift. (Kbh.).

Flyveskrifter

(Så vidt muligt kronologisk opført, efter første annoncering i dagspressen).

Noget til Eftertanke for enhver Københavns Indvaaner fra den Ringeste til den Høieste i Anledning af Tømmer-Svendenes Fordring (2. oplag).
Hvilket var det bedste Middel til at hemme Opløb? Skrevet i Anledning af deslige Uordener i Kjøbenhavn særdeles ved Optøget for Tømmerkroen. Helliget Borgerfrihed og sund Fornuft.

- Et offentligt Brev* til Magistraten og Politimesteren i Anledning af Haandværksvendenes Forhold ved denne Lejlighed.
- Et par Ord* til Forfatteren af Bladet: Noget til Eftertanke for Enhver Kjøbenhavns Indvaaner o. s. v.
- Er tiltagende Oplysning* Aarsag til Revolutions Oprin. I Anledning af Opløbet ved Tømmerkroen.
- Betænkninger* over Tømmersvendenes formeentlige Præentioner, som i denne Tid har givet Anledning til adskillige Uordener, samt hvorvidt Behandlingen mod dem i denne Henseende kan ansees for billig; saa og Svar paa tvende forhen udkomne Piecer.
- Beviis*, at Herr Tømmermester Hallander ikke tilstrækkeligen har retfærdiggjort sig ved sit Avertissement i Fredags Adresse-Avisen. Helliget Herr Hallander selv.
- No. 1. Upartiske Tanker* over det i disse Dage udkomne lille Skrivt: Hvilket var det bedste Middel til at hemme Opløb?
- En Tale* til alle Laugssvendene i Kjøbenhavn.
- En Skrivelse* til den af Hans Majestæt Kongen satte Commission til at undersøge Laugenes Forfatning.
- Forslag* til alle Laugsmesterne i Kjøbenhavn angaaende Laugenes Ophævelse. Til-egnet Borgerstanden af en Borgerven.
- En dansk Borgers Skrivelse* i Anledning af det udkomne om Laugenes Ophævelse og Privilegiernes Indskrænkning.
- Følelser* ved Præsten Herr Rørbyes Indtrædelse paa Tømmer-Kroen i Adelgaden den 1. August 1794.
- Hvad Føie* havde Præsten Herr Rørbye til sin Indtrædelse paa Tømmerkroen i Adelgaden den 1ste August 1793 [sic].
- Den oprigtige Borgerven*, eller Noget om Borger- og Laugsrepræsentanter.

Trykte Kilder og behandlinger

- [Forhandlingerne i den til Undersøgelse af Håndværkerurolighederne i Kjøbenhavn 1794 nedsatte Kommission]. (U. st. tr. 1798 (ikke 1796, som Bibliotheca Danica II, s. 1023 mener. = RA, DK F 84 a). (Tr. prot.).
- Louis Bobé, udg.: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770–1827*, VI (Kbh. 1903). (Rev. pap.).
- Belovede Tillæg og Rettelser* udi Frederik Thaarups Veiledning til Kundskab om det danske Monarkis Statistik. 1. Hæfte (Kbh. 1795).
- Algreen-Ussing: *Om Frimesterrettigheden ved Håndværkslaugene*, i Dansk Ugeskrift, 2. rk. 10, s. 145–57 (1842).
- Carl Bruun: *Kjøbenhavn*. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. 3. Del. (Kbh. 1901).
- Henry Bruun: *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900*. I. Del. (Kbh. 1938).
- Jørgen Elklit: *Folketællingen 1845*. Metodiske problemer ved databehandling af et folketællingsmateriale. (Århus 1969).
- Det danske Historikermøde i Odense 16.–17. februar 1969. (Kbh. 1970).
- Oskar Hansen: *Den første generalstrejke i Danmark*, i Arbejdsmandenes Fagblad, 49. årg. 1944, 321–22.
- E. Hiller: *The Strike*. A Study in Collective Action. (Chicago 1928).
- Edvard Holm: *Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18de Aarhundrede (1784–1799)* (Kbh. 1888).
- Edvard Holm: *Danmarks-Norges Historie fra Store Nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse*. VI, 2. (Kbh. 1909).

- C. E. Jensen & F. J. Borgbjerg: *Socialdemokratiets Aarhundrede*. Fremstilling af Arbejderbevægelsens Historie fra Revolutionen 1789 til vore Dage. 2. Bd. (Kbh. 1904).
- Harald Jørgensen: *Tidsskriftpressen i Danmark indtil 1848* (Kbh. 1961).
- Chr. Kirchoff-Larsen: *Den danske Presses Historie*. II: 1749–1827 (Kbh. 1947).
- Georg Kringelbach: *Arbejderurolighederne i 1794*, i Nær og Fjern. Et Ugeblad, bd. 1, 1872, s. 260 f.
- L.: *Den første danske Storstrejke fandt Sted under Frederik VI*, i Pressens Magazin, 5. årg. 1920, nr. 3, s. 39–45.
- E. Mackeprang: *Strejker og Lockouter i Danmark*, i Arbejdsgiveren, bd. 10, 1909, s. 546–49.
- C. Nyrop: *To københavnske Arbejdsnedlæggelser i Slutningen af forrige Aarhundrede*, i Nær og Fjern. Et Ugeblad, 1. bd. 1872, s. 230–34.
- C. Nyrop: *Kjøbenhavns Tømmerlav*. Industrihistoriske Meddelelser (Kbh. 1887).
- Albert Olsen: *Staten og Lavene*, i Historiske Meddelelser om København, 2. rk. 3, 1927–28.
- Albert Olsen: *Hustømmerfaget gennem Tiderne*. Festskrift udg. af Dansk Tømmer-Forbund i Anledning af 50 Aars Jubilæet 18. maj 1940 (Rønne u.å.).
- Charles Petersen: *Tømmerstrejken 1794 – og dens følger*, i Ad Fortids Veje, 4, 1945–46, s. 231–38.
- Anne Riising: *Den økonomiske debat om lavs- og købstadsprivilegier i sidste halvdel af det 18. århundrede*, i Erhvervshistorisk Årbog 1958, s. 99 ff.
- George Rudé: *The Crowd in the French Revolution*. (Oxford 1959, paperback 1967).
- George Rudé: *The Crowd in History, 1730–1848*. (New York 1964).
- Neil J. Smelser: *Theory of Collective Behavior*. (London 1962).
- Poul Thestrup: *The Standard of Living in Copenhagen 1730–1800*. Some Methods of Measurement (Kbh. 1971).
- Jens Vibæk: *Reform og Fallit 1784–1830* (Politikens Danmarks Historie, 10). (Kbh. 1964).
- Gwynn A. Williams: *Artisans and Sans-culottes*. Popular Movements in France and Britain during the French Revolution. (London 1968).